

IZAZOV STVARNOSTI I BOŽIĆNE PASTORALE 18. STOLJEĆA

Josip Mihojević

Pjesnička djela iz 18. stoljeća koja se mogu označiti književnim pojmom *božićna prikazanja* izazivaju pozornost s nekoliko razloga: sva su odreda dubrovačkog podrijetla; brojnošću nadilaze slične radove svih ranijih razdoblja zajedno; tendencija im je gotovo isključivo religiozno-moralistička; javljaju se u vrijeme kada je drama s biblijskim sadržajima polako iščezavala. Te im oznake daju određenu aktualnost koja ih idejno kao dramske iskaze povezuje u sustav u kojem se odražavaju osobitosti jednoga prostora i jednoga vremena.

Božićna prikazanja toga vremena već po inerciji zadržavaju neke zajedničke osobine s istovrsnim prikazanjima što su nastajala u prijašnjim stoljećima. I starijim i novijim djelima tog žanra ista je osnova i zajednički temeljni sadržaj, ali među njima ima i različitosti, u prvom redu u pristupu toj temi, ali i u odabiranju sastojaka koji su se u njih unosili, odnosno ispuštali. Već je F. Fancev ustvrdio da se u 18. stoljeću nije pojavilo »ni jedno novo, uistinu pravo pravcato crkveno prikazanje«.¹ Taj je sud prihvatljiv, uz dodatnu napomenu: što god se na književnom području događalo nakon 17. stoljeća, dobivalo je suvremenije osobine i po tome se razlikovalo, u kvalitativnom smislu, od starijih sličnih tvorba koje su se prilagođivale renesansnim i baroknim poimanjima. U novijim su se prikazanjima reflektirala zahtjevnija shvaćanja kakvoće scenskih djela, kakva je tražio ukus vremena. Usvajanjem suvremenijih pogleda sve više su se potvrđivala kao umjetnička djela i time opravdavala vrijednost biblijskih utjecaja i nadahnuća iz kojih su potekla.

U božićnim pastoralama 18. stoljeća odrazuje se duh književne epohe, ali ostavljaju vidnoga traga i prilike u kojima su pisci živjeli. A jer su okolnosti bile nerijetko mučne, i u tim se djelima naziru težnje za oslobođanjem i izlazom iz tjeskoba što su se svakodnevno osjećale. Ta tendencija, iznesena u pastoralama kao i u mnogim drugim djelima nekada otvoreno, a nekada slikovito, uočljiva je već u Gledevićevu *Porođenju Gospodinovu*, nastalom na samom početku osamnaestoga stoljeća. Po nekom lančanom zakonu ili po snazi utjecaja ima je u *Zboru pastirskom na polju od Betlema* Benedikte Gradić, u *Razgovoru pastijera koji pohodiše Jezusa u Betlemu porodjena*, Joza Betondića, mogu se pretpostaviti i u dosad neotkrivenom djelu o Isusovu porođenju Đura Grizića. Djela Lukrecije Bogašinić dostupna su pa je razvidno da i njezin *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova* pokazuje ista nastojanja. U djelu se nude moralna načela koja, po autoričinu sudu, mogu ubrzati oslobođenje od nevolja koje su onodobno društvo pritiskale. Pod istim je naslovom i Anica Bošković napisala svoju božićnu pastoralu. Njezin *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova jedne djevojčice Dubrovkinje* tiskan je u Mlecima 1758. Kako je djelo bilo objavljeno prije nego su se Lukrecija Bogašinić i Benedikta Gradić latile slična posla, zacijelo su te pjesnikinje prihvatile neke Aničine misli, ali su ih dopunjavale svojim gledanjem na suvremene događaje, a one su, što je vrijeme više odmicalo, donosile sve više zabrinutosti.

Tako brojna djela s božićnom motivikom izazivaju neku vrstu znatiželje: zašto je upravo ta tema privukla stvaratelje i što se metonimičnošću betlehenskog događaja moglo reći suvremenim gledateljima ili barem čitateljima takvih djela.

Božićna prikazanja, ako ih po sadržaju promatramo, književni su produžetak evanđeoskog izvještaja o Isusovu rođenju koje se dogodilo u iznimno oskudnim okolnostima i bilo objavljeno siromašnim pastirima sa škrtih judejskih pašnjaka. U sažetom zapisu evanđelista Luke² dane su temeljne naznake događaja i one će se naći u svim kasnijim prikazanjima betlehemske noći: pojava neobične svjetlosti, fenomen koji izaziva divljenje, ali i strah; u općoj zbunjenosti čuje se navještaj radosti, ne bilo kakve nego tolike da će je osjetiti »sav narod«; vijest o rođenju neobičnog Djeteta donose nebeski glasnici koji ujedno najavljuju mir za sve ljude »dobre volje«; pastiri se vlastitim očima uvjeravaju u istinitost navještaja, čude se i vijest prenose drugim pastirima; napokon svi zajedno kreću prema označenoj spilji. Sve te pojedinosti ulaze u dramske obrade Isusova rođenja. U najstarijem sloju tih djela, pučkom ili anonimnom, pastiri se tek spominju. Njihova je dramska

funkcija neznatna. Oni su, reklo bi se, zatečeni i ne snalaze se. Zanimemili su. Time je izraženo njihovo psihološko stanje. U kasnijim razvijenijim prikazanjima glavne se osobe, Isus, Marija i Josip, smještaju u pozadinu, a pastiri dobivaju sve značajniju ulogu jer su bukoličko-ekološki motivi u tom vremenskom sloju u književnosti poželjni. Brojnost prizora u kojima su pastiri ne samo nazočni nego u kojima su pokretači radnje daju prikazanjima takva pastoralna obilježja da se s pravom smatraju i nazivaju pastoralama s posebnom naznakom: božićnim pastoralama. Po tim bi se obilježjima mogle promatrati kao podvrsta idile ili ekloge kojima je ishodište u antici kada je takva književnost, barem u određenom času, postigla dostojanstvo mecenatskog pjesništva ili one koja se za renesanse i baroka pretvarala u rodoljubnu poeziju. Božićna pastoral, lišena mitologema, poganskih elemenata i prizvuka ode, od početka je bila u religioznoj službi, u ulozi dočaravanja božanske intervencije na Zemlji kada se dokida vlast zla i nastupa vrijeme dobrote, vladavina mira, obnova zaboravljenih moralnih vrijednosti, uspostavljanja novoga reda i prijateljskih odnosa između Neba i Zemlje. Po tome se takva dramska djela, s obzirom na motivaciju, tendenciju i dramsku strukturu, mogu smatrati zasebnim književnim žanrom, iako se ne mogu isključiti iz kompleksa za koji je odabran naziv *crkvena prikazanja*.

Božićne su pastore nastale poslije od književnih obrada pasionskih tema koje su se granale u opisivanju snimanja s križa, polaganja tijela Isusova u grob i silaska u limb gdje su pravednici čekali izbavitelja. Isto tako nije ih bilo prije scenskih obrada mučeničkih legenda. Katkada su se pastoralni motivi znali javiti i u takvim prikazanjima ako su bili spojivi s osnovnim sadržajem. Božićna su prikazanja omogućila šire pastoralne umjetničke mogućnosti. Događaj Isusova rođenja zbio se među stvarnim pastirima pa je način pastirskog života, njihova ponašanja, kretanja, razgovora, njihovih briga i razmišljanja otvarao mogućnost nizanja idiličnih, ali realističkih slika u nedogled. Tvorci božićnih scenskih djela bili su nužno okrenuti prema tom svijetu. Obradivali su čovjeka iz najnižih društvenih razina i dovodili ga u svoje umjetničko vidno polje. I na toj su se razini susretali s vječnom težnjom ljudskoga duha koja se u tim priprostim bićima pretvarala u želju da im se dogodi nešto osobito na što su upravo bili upozoreni, nešto neslućeno što im je obećavala čudesna najava.

Božićna je pastoral u jednostavnom, nerazvijenom obliku nastala vrlo rano, no ne može joj se odrediti vrijeme nastanka. Iz književnog stvaralaštva obilježena anonimnošću sačuvalo ih se malo. Opravdana je pretpostavka da ih je bilo više,

no možemo govoriti samo o onima koje su u kasnijim prijepisima sačuvane do danas. U književnopovijesnom pogledu te su najstarije božićne scenske obrade vrijedne same po sebi, no isto su tako značajne za promatranja razvojne crte srodnih djela iz kasnijih stoljeća i za uvid u odnose među njima. Ne može se isključiti mogućnost da je i u poznatom slučaju iz god. 1537., kada je, dopuštanjem Senata, u crkvi Male braće u Dubrovniku grupa mlade vlastele uprizorila dramu o Isusovu rođenju, za izvedbu bilo odabrano neko od anonimnih prikazanja.

Najstarije scensko djelo o božićnom događaju nalazi se u Budljanskoj pjesmarici.³ Tu je anonimni pjesnik proširio radnju s događajem Navještenja te se prvi dio prikazanja zbiva u Nazaretu, drugi u Betlehemu. Spojivši dva događaja koji su prostorno udaljeni jer se jedan događa u Galileji, drugi u Judeji, a nisu ni istodobni, jer je među njima vremenska razlika od devet mjeseci, dobio je prostor da kršćansko otajstvo božanskog utjelovljenja cjelovitije prikaže, u čemu nije imao sljedbenika. Kako u Budljanskoj pjesmarici ima i pjesama preuzetih iz Korčulanske pjesmarice Sasvetana koja potječe iz 15. stoljeća, F. Fancev »nagađa« da je i u staroj Korčulanskoj pjesmarici bilo isto to prikazanje kojemu je naslov *Od rojenja Gospodinova*.⁴ Početak je Budljanske pjesmarice manjkav pa se ne zna je li prikazanje imalo kakav prolog i popis osoba koje tumače radnju.

Jedno je božićno prikazanje zabilježio Petar Tomašić iz Baške Drage na Krku. Taj je zapis mnogo mlađi, potječe s kraja 18. ili početka 19. stoljeća. Prema istraživanjima Vjekoslava Štefanića, Tomašić je prepisao mnogo tekstova za baščansku crkvu iz »staroga pisma«, a pod tim se podrazumijeva glagoljica, pa se smatra da je i predložak toga prikazanja bio pisan glagoljicom.⁵ U prikazanju je jedan prizor koji izlazi iz okvira evanđeoskog pripovijedanja i ukazuje na piščevo nastojanje da svoj rad obogati efektnošću: Marija najprije skriva maloga Isusa pred pastirima ne da ga zaštiti od njih, nego da ih iznenadi i razveseli. Zatim se s njima upušta u razgovor.

Slično se prikazanje pod naslovom *Od porojenja Gospodinova* nalazi u rukopisnoj pjesmarici Šime Vitasovića, Zadranina, iz god. 1685. I to je prikazanje poteklo iz iste pramatice kao i dva prethodna. Udio je prepisivača Vitasovića u tome što je stihove dotjerivao i starinske osmeračke dvostihove spajao u katrene.⁶

Sve se te božićne pastorele međusobno podudaraju, no to ne znači da su neposredno prepisane iz istoga predloška. Zacijelo je u starini bilo više prijepisa koji su nastali na različitim mjestima pa je u nekima bilo nešto ispušteno, u drugima

dodano. Katkada se nađe prizora koji sliče apokrifnim interpolacijama. Tražeći sklonište za noć, pošto su ga dvije gostionice odbile, Josip trećemu »oštaru« (gostioničaru) govori:

naša družba ni velika:
Poslak, volak ter Vladika.⁷

Sasvim je razumljivo da iz Nazareta do Betlehema Josip vodi poslaka (magarca) da bi Mariji olakšao putovanje i poštedio je od pješačenja. Ali što mu može pomoći vol? No i vol ima svoju logiku. Božićna ikonografija po tradiciji uz jaslje stavlja magarca i vola da bi životinje dahom grijale Dijete. U prikazanjima životinje dobro dolaze jer se pojačava bukolički ugođaj. Pojavu magarca i vola Lukrecija će Bogašinović u 18. stoljeću u svojoj pastorali objasniti na drugi način. Životinje su noću pobjegle iz pastirskog obora i njihov ih vlasnik traži dok ne dozna da su u spilji i da se mirno odmaraju uz novorođeno Dijete. To mu je motiv da i on ide k spilji. Takvi i slični dodatci vezani uz pastirski život pridonose zanimljivosti dramsko-pastoralne radnje.

Sačuvan je spomen na jedno prikazanje koje ima nekakvu vezu s događajem u Betlehemu, ali spada u prošireni božićni ciklus. U njemu je obrađen dolazak »triju kraljeva« pred Isusovu spilju, o čemu izvješćuje Matejevo evanđelje.⁸ Prikazanje je bilo izvedeno u crkvi sv. Spasa u Šibeniku god. 1615. i izazvalo nered nakon čega je uslijedila zabrana prikazivanja.⁹ Djelo nije pronađeno pa se ne može znati je li imalo pastoralni ugođaj. Po svoj prilici nastalo je proširivanjem božićne liturgijske igre *Tractus stelaе* i bilo prilagođeno pozornici. Prema ikonografskoj tradiciji »kraljevi« (evanđelje ih naziva magima ili mudracima) dolaze na devama i ne susreću se s pastirima.

U 16. stoljeću crkvena su prikazanja doživjela novi razvojni stupanj. Svratila su na sebe pozornost renesansnih pjesnika pa ih književna mnogostrukost Mavra Vetranovića nije mogla zaobići. Među pet biblijskih tema Vetranović je scenski obradio i božićnu zgodu. S njegovim djelom *Od poroda Jezusova* u dramtizaciji božićnih pastorala postignut je velik pomak. Vetranovićev smisao za stvarnost očitovao se u individualizaciji pastira. U njega svaki pastir ima svoje ime, svaki od njih pokazuje svoje karakterne osobine, svaki na svoj način misli i govori. Takvu razradbu pastira-sudionika srednjovjekovne pastorale nisu poznavale.¹⁰ U Vetranovića su pastiri stvarni pokretači dramske radnje. Većina je pastira

pojedinačno predstavljena odmah na početku prikazanja pa Uglješa koji je »uzglavlje od svih pastira« potiče svoje drugove da započnu pjesmu, pozivajući ih imenom: »*Tasovče brate, Pribate, Radmile i ti Vukase, nudir počnite!*« Dramska je stilizacija dobila zaokret, a promijenjena je i koncepcija tradicionalnih prikazanja. U Vetranovića se idiličnost pretapa u stvarnost, mitski svijet poprima oznake svakidašnje životnosti. Vetranovićev rad znači prekretnicu u razvitku prikazanja. Božićna će pastorala poslije njega doživjeti još jači oslon na stvarnost.

To će postati temeljna oznaka pastorala 18. stoljeća i posebnost koju treba promatrati u svjetlu onodobnih zbivanja.

* * *

U prvim godinama stoljeća Antun Gleđević stvara svoje *Porođenje Gospodino*. Djelo nije bez raznolikih utjecaja, ali vidno nosi oznake vremena u kome je nastalo pa i jasne prizive na okolnosti u kojima je pjesnik živio. Gleđevićeva je pastorala potekla iz antiteze u kojoj se sukobljavaju njegova htijenja s mogućnošću da ih ostvari. Događaj betlehemske noći Gleđević postavlja u pastoralni okvir, ali ne na idiličnoj razini jer on idilu nije osjetio. Ona mu je privid, neostvorena životna a i književna kategorija. Nasuprot težnji za mirnim životom morila ga je sve napetija stvarnost. Zato pjesnik vidi realizaciju svojih želja u fikciji novoga doba što ga Kristovo rođenje naviješta. Pastoralom pokušava nadvladati sudbinske trenutke koji su pritiskali njega, a i njegova sugrađane.

Zaokruženim pogledom na Gleđevićevo *Porođenje Gospodinovo* Rafo Bogišić je prikazanje promotrio s tri aspekta: u njegovu odnosu prema tradiciji pastoralnoga žanra, u kontekstu baroknoga stila i konačno u Gleđevićevu prikazivanju vlastitih nevolja, da na kraju dođe do zaključka kako se u njemu otkriva pjesnik »što trajno čezne za mirom, srećom i zadovoljstvom«. Sugestivna je i ova konstatacija: »U noćnom pastoralnom snu što ga djetinjnski sanja, pjesnik pronalazi barem trenutnu zadovoljštinu za svoj tužni život.«¹¹ Tu se otvara još jedno polazište za promatranje Gleđevićeve pastore.

Gleđević je živio u vrlo teškoj razdoblju postojanja svoga Grada. Kad je veliki potres god. 1667. do temelja uzdrmao Dubrovnik, bilo mu je desetak godina. Oni koji su preživjeli veliku »trešnju« desetljećima su bili pod mirom strahovitog razaranja. Ulagalo se mnogo truda da se uklone posljedice katastrofe. Uza sve

napore, stradanja su se mogla samo ublažiti, ali ne ukloniti. Osim društvenih briga, Republika je imala i teških političkih problema. Vanjski pritisci ugrožavali su joj ne samo suverenitet, nego i postojanje. Turci se nisu u tim »tijesnim bremenima« dali umilostiviti da smanje ili odgode godišnji danak. Dapače, okrutnije su ga zahtijevali. Kad je godine 1695. ipak Dubrovniku uspjelo golemom se svotom novca osloboditi tributa Porti, to se smatralo izvanrednim uspjehom. Izaslanstvo je na povratku iz Carigrada pozdravio latinskom pjesmom mladi Arkađanin Vice Petrović, a događaj je odljmom pjesmom opjevao Petar Kanavelić.¹²

Nije nedostajalo ni drugih nevolja. Oštećene su dubrovačke stanove pohađale čete pljaškaša iz hercegovačkog zaleđa, a pridružili su im se i Crnogorci koji su pod zaštitom Turaka upadali u dubrovačke posjede. Trgovinu na moru ugrožavalo je mletačko brodovlje pod izlikom da Dubrovčani opskrbljuju Turke žitom. Godine 1694. Mlečani su zauzeli Trebinje i još neka mjesta u južnoj Hercegovini, pa je bila ugrožena i kopnena trgovina. Državna je blagajna osiromašila. Vlada je bila prisiljena zavesti strogu štednju, čemu je inače bila sklona.¹³ Za francusko-španjolskog rata dubrovačka je sredozemna mornarica bila u velikoj neprilici. Nije smjela pružati trgovačke usluge jednoj od zaraćenih strana a da se ne zamjeri drugoj. Godine 1700. zaprijetila je Dubrovniku pogibelj od ruske flote koja je krstarila Sredozemljem. Iz sjedišta u Livornu knez Orlov je najavljivao Dubrovniku da će ga zauzeti. Uspješnom diplomacijom ta je opasnost otklonjena, pa će se uskoro zaboraviti. Nekoliko godina poslije dubrovački isusovac Ignacije Gradić pjesmom *Plam sjeverski, to jest Pjevanje u hvalu Moškovskoga veličanstva* uzdiže moć Petra Velikoga nadajući se od njega pomoći protiv Turaka. S druge strane, dubrovački se Senat opirao Petrovu traženju da se u Dubrovniku podigne pravoslavna crkva.

Za razumijevanje Gleđevićeve božićne pastorale sve dubrovačke nevolje mnogo znače jer su u pjesniku kao i u drugim građanima rađale nemir i nespokojstvo.

Osim poteškoća koje su dolazile izvana, imao je Gleđević i teških osobnih briga. Otac mu je umro kad mu je bilo samo šest godina. Obitelj je ostala bez hranitelja. Završio je škole koje su mu bile pristupačne u Dubrovniku. Bez visoke naobrazbe nije se mogao nadati napredovanju u državnoj službi, čemu je bila zapreka i njegovo pučko podrijetlo. Bio je poslan u Pridvorje kao pomoćnik pisara kanavoskog kneza. U ondašnjim dubrovačkim uvjetima male su službe donosile neznatan prihod. Kad se okučio i osnovao obitelj, snašla ga je teška nevolja:

neizlječivo su mu oboljele noge tako da se jedva mogao kretati, a još mu nije bilo ni trideset i pet godina. Nije mogao obavljati službu. Postao je svjestan toga da će biti opozvan. To se i dogodilo. Vratio se u Grad i živio od mršave vladine pripomoći.

I u takvim je prilikama Gleđević bio neobično plodan književni djelatnik. Počeo je bio s ljubavnim pjesništvom i još uspješnije nastavio pisanjem satira. Na meti su mu bile mane sugrađana iz pučkog staleža. Vlastodršce je štedio jer je o njihovoj milosti ovisio, iako je u tim redovima mogao naći bogatog satiričkog poticaja.¹⁴

Dok je bio u punom zamahu pjesničkog stvaranja, doživio je naglu unutarnju preobrazbu. Pod utjecajem dubrovačkog crkvenog govornika Hijacinta Nikolića Alamanje odrekao se dotadašnjeg načina mišljenja, napustio lascivno pjesničko izražavanje i okrenuo se duhovnosti.¹⁵ Unutrnji zaokret odrazio se i na njegovoj umjetnosti. Zašutio je gotovo posve kao satiričar i priklonio se književnom izrazu drugoga smjera. Nije se odrekao svoga poziva, ali mu je dao novo određenje.

U njegovu tadašnjem raspoloženju treba gledati zamisao *Porođenja Gospodinova*. S tom je pastoralom stvorio mogućnost da pred sugrađane iznese model kako se i u neprilikama može naći idilično-stvarni mir. Božićni proglas koji je došao s neba, »Mir ljudima dobre volje«,¹⁶ pastirima je donio radost smirenja. I Gleđevićev pastir Livadko prostodušno, ali s puno uvjerenja, govori:

Il ognjene strijele ore se
ili trešnja zemljom vije,
naša srca ne straše se
jere u nas zlobe nije.

(govor II., 93-96)

Najveći se dio pastorale sastoji od razgovora gorana, seljana i pastira.¹⁷ Njihove su misli pjesnikove nade. Božićna najava mira vodi izmirenju ne samo ljudi nego i čitave prirode. Pastiri su bili svjedoci da ni vuci nisu napadali ovce one noći nego su se s njima igrali. Pastir Livadko to želi ispriповjediti pa poziva Goranka da bude svjedok njegovih riječi:

Nije branio gaj ti gusti
vidjet k njima gdje srtahu
i čistijeh gdje čeljusti
ko jaganjci uz njih stahu.

Još upazim (jer kod mene,
o Goranko, bi onada)
gdi se one ne sabjene
š njimi igrahu vrh livade.

(govor II., 117-124).

Gleđević vjeruje da se sve ima promijeniti, a u toj će se promjeni Dubrovnik preporučiti. Nevolje i jadi što ih njegovo vrijeme doživljuje nestat će jer će se

. opet povratiti
vele ljepši *vijek zlaćani*.

(govor VII., 599-600).

Najava »zlatnoga vijeka« iskaz je pjesnikova nepokolebljivoga optimizma i njegove čežnje za nekadašnjim dobrim vremenima. On vjeruje u dolazak saturnijskog doba kojemu je ne samo mitološka utopija nego i antička pjesma dala zbiljske oznake pa kao nekoć Ovidije i on s uvjerenjem i riječima posuđenim od rimskog pjesnika proriče novo doba

Gdje će zemlja neranjena
oštra od gvozdja plod davati
i iz dubja slas medena
sa svijeh strana istjecati.

(govor VII., 609-612).

Rodoljubno uvjerenje da će se *aurea aetas* Dubrovniku doista vratiti obuzimala ga je toliko da ga se nije mogao osloboditi, pa će ga nekoliko puta ponavljati. Na kraju kada pastiri i gorani kreću prema štalici gdje se Dijete rodilo, ushićeno pjevaju:

Neka od svijeta na sve strane
mir i pokoj željni ostane
po kom će se nam čestita
povratiti *zlatna lita*.

(govor XII., 1460-1463).

Gleđevičevo se božićno prikazanje nadovezuje na pastoralu 17. stoljeća u kojoj su pjesnici pokušavali stvoriti dojam da je zlatni vijek nastupio. Doista još uvijek mu se, ali bez uspjeha, protive razni Grdani i satiri. Naš pjesnik žali za njegovim nestankom, ali vjeruje, poput mnogih svojih sugrađana, da je privremeno stanje kratkog trajanja.

Misao na dubrovačko *zlatno doba* naglašeno je već u božićnoj pastorali 16. stoljeća, ali je bilo shvaćeno sasvim drukčije. U Vetranovićevu *Porodenju Jezusovu* nema žaljenja za nekim izgubljenim vremenom niti ga je potrebno priželjkivati. Zlatno je doba već tu, ostvareno je i Dubrovnik ga kao božji dar uživa:

Bremena od zlata višnji Bog satvori
i nebeska vrata prem svasma otvori.

(Vetranović, *Porodenje Jezusovo*, 349-350).

Ti stihovi u kontekstu 16. stoljeća imaju stvarnu vrijednost, a ono doba za kojim Gleđević čezne maglovito je i neuhvatljivo. No pjesnik se tih iluzija nije odricao. Za njega se i veliki potres dogodio, kako na drugom mjestu objašnjava, zato da bi njegov Grad u slobodi ojačao i u ljepoti rastao:

Ne za dugo njega izgrdi
vrta trešnja i rastrese,
neg slobodu da mu utvrdi
i donese ljepše urese.

(Dodatak Palmotićevo glasu, 325-328).

Što je u božićnoj pastorali Gleđević naviještao, u drugim je djelima potvrđivao. Vjerovao je da će se njegovi građani, ostave li se ispraznosti (kao što je i on učinio) učvrstiti u toj nadi i uskoro se osjećati sretnima:

Tako ti ćeš, mirni grade
po protivnoj tvojoj česti
vele ljepše iznenade
dobra stignut, sreće sresti.

(Zorislava, 45-49).

Nakon *Porodenja Gospodinova* Gleđevićeva dramaturška snaga pada, no ostao je vjeran kazališnom stvaralaštvu. Preveo je iz stranih književnosti i preradio

nekoliko melodrama bez veće vrijednosti, pa ni Appendini ne navodi naslove tih sastava nego općenito kaže da je napisao »nekoliko kazališnih djela«. ¹⁸ No tim je radom ugađao gledateljstvu i udovoljavao njihovu ne velikom umjetničkom zahtjevu.

* * *

Iz sličnih pobuda, ali u sredini posve različitoj od one u kojoj se kretao Antun Gleđević, nastala je božićna pastorala *Zbor pastirski skupljen na polju od Betlema više poroda Jezusova* Benedikte Gradić.

O pjesnikinjinu životu postoji tek nekoliko podataka i dobro ih je znati. Rođena je dvadesetak godina poslije velikog potresa. Potekla je iz roda koji je Dubrovniku dao znanstvenika, pjesnika i državnika. Kao mlada djevojka ušla je u samostan benediktinki sv. Marije od Kaštela. S njom su u klauzuri živjele njezine dvije sestre, Veronika i Katarina. Benedikta je bila dugogodišnja nadstojnica samostana. Umrla je 1771. Napisala je navedenu pastoralu kao dramolet u tri slike. Nije poznato ni jedno drugo njezino književno djelo.

Unatoč klauzuri koja se u dubrovačkim dumanjskim samostanima strogo održavala jer su i crkvene i državne vlasti nad njom bdjele, dubrovačke su redovnice održavale nekakav dodir s vanjskim svijetom i o svemu važnijem što se događalo »na dvoru« bivale obaviještene. I njih se doimahu rodoljubne brige o poboljšanju prilika za koje su znale da nisu blistave. Bilo im je poznato da se vlasti brinu za dobrobit građana i za napredak Grada, i cijenile su te napore. Svojom su dužnošću smatrale da ono što se nije moglo očekivati redovitim razvojem događaja izmole kao dar s neba.

Djelo je Benedikte Gradić u sukladnosti s tendencijama književnih pastoralna 18. stoljeća. I u njezinu je djelu izraženo uvjerenje u povratak nekadašnjih boljih vremena i u uspostavu poretka koji može osigurati mir, red i blagostanje. U tom pogledu mnogo govori to što se odmah ispod naslova Gradićkine pastorele kao motto nalaze četiri stiha iz Vergilijeve *Četvrte ekloge* s naznakom odakle su uzeti:

Ultima Cumaevi venit iam carmini aetas:
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo,
Iam venit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
Iam nova progenies Caelo demittitur alto.¹⁹

(Virgilio u Eklogi četvrtj)

Taj je navod ključ za razumijevanje djela. Otkriva mu poticaj i nakanu.

Benedikta Gradić prihvaća čuvenu Vergilijevu eklogu kao proroštvo o dolasku božanskog Djeteta koji s neba silazi da obnovi svijet, da ljudima vrati izgubljeno dobro, da uspostavi vlast u kojoj će čovječanstvo doživjeti preobražaj i ljudi izići iz nevolja. To su značenje Vergilijevim stihovima davali nekada i istaknuti crkveni pisci, među prvima sv. Augustin. Na toj je osnovi nastala Gradićkina pastorala. Pjesnikinji su te misli nadahnuće. Ona vjeruje u prestanak »gvođenoga doba« u kojem vladaju zloća, opačina i nered. To je za nju vrijeme što ga upravo proživljava Dubrovnik. Ona očekuje »zlatno doba« kada će nastupiti mir i pravda, a njezin će se Grad osloboditi od nevolja koje su ga pritisle. Ona u to čvrsto vjeruje.²⁰ Božićni događaj stavljen u pastoralnu sliku dao je Benediktinu pjesničkom ushitu mogućnost da tu nadu izrazi stihovima, onako isto kao što su to činili i drugi dubrovački pjesnici koji su živjeli izvan samostanskih »mira« i istim se željama zanosili.

Osim tolikih nevolja u kojima se Dubrovnik našao i koje su već desetljećima trajale, što je i redovnicama bilo poznato, Benedikta Gradić osobno isto tako kao i njezine sestre, imale su i svojih posebnih neugodnosti. U samostan su ponijele sjećanje na slučaj koji je zadavao brigu cijeloj obitelji. Njihov mlađi brat Mato svojim je slobodnim ponašanjem pravio takve neprilike da ga se otac oporučno odrekao.²¹ Raspuštenost dubrovačke mladeži nije bilo lako obuzdati, pa je ni gradske vlasti nisu uspjevale spriječiti. Vlasteoskim sinovima, a oni su bili najveći izgređnici, katkada se gledalo kroz prste jer je plemstvo bilo prorijeđeno. Sestrama je odlanulo kad im se brat Mato počeo ozbiljnije ponašati. Poslije će po tradiciji ući u politički život i odigrati veliku ulogu u smirivanju stranačkih napetosti u redovima vlastele koja su šezdesetih godina 18. stoljeća uznemirivala Republiku. Taj isti, nekada neobuzdani mladić, pokazat će također bratsku privrženost prema sestrama i redovnicama uopće i na taj način što će im kao pjesnik u pojedinim zgodama, u povodu samostanskih svečanosti, posvećivati svoje stihove. Slično su radili i drugi ugledni pjesnici toga vremena i poklanjali im svoja djela. Saro Bunić, sin pjesnika Ivana Bunića, svoje sestre u samostanu razveseljavao je vlastitim pjesmama, a i prozom (Rusa iz Novoga svijeta). Tako je književna kultura prodirala i u ženske samostane, pa su se i neke redovnice ogledale u stvaranju stihova, a ostale su darovane im pjesme prepisivale, slagale u zbirke i ukrašavale crtežima. Neki su od tih radova sačuvani. Bilo je i tiskanih djela priređenih za duhovni odgoj redovnica. Za one koje nisu znale drugoga jezika osim hrvatskoga, a tih je bilo najviše, Ignacije Gradić je preveo sa španjolskoga *Život prisvete*

Bogorodice, a s latinskoga *Muka Gospodina našega Isukrsta sv. Anselma*. Za njih je Bazilije Gradić priredio djelce *Libarce od djevtva i djevičkog bića*, a Bartol Kašić im je namijenio *Perivoj od djevtva*. Tim i sličnim djelima opskrbljene su bile redovnice njima prilagođenom literaturom.

Književni radovi dubrovačkih redovnica ostali su anonimni tako da je djelo Benedikte Gradić svojevrsna zanimljivost. Ono potvrđuje darovitost pjesnikinje, a potvrda je i njezine pjesničke naobrazbe. Elemente srednjovjekovne himnodije spretno je prenijela u hrvatske stihove, a na osebujan se način koristila biblijskim slikama i izrazima. Pri samom kraju pastorale, u Marijinu blagoslovu pastira, ima hiperbolizma, ali pjesnikinja ne sumnja da se i takve želje mogu ostvariti. Za nju je istinito sve što je biblijsko, pa hoće da uvjerljivo djeluju i ovakvi stihovi:

Unaprijeda sveđer ćete
maslo i med blagovati
i razabrat umjet ćete
za zlo odvrć, dobro obrati.

U stvari su to doslovne riječi Izaije proroka koje u Vulgati, odakle ih je Benedikta zacijelo uzela, glase: »Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum et eligere bonum«.²² Proroštvo se zapravo odnosi na Mesiju i na njegovo doba. Gradićka vjeruje da ono nije omeđeno vremenom pa ga primjenjuje na pastire koji upravo doživljuju Mesiju u štalici, a i na sve one koji prihvaćaju betlehemsku poruku. Pjesnikinja zapravo svojim sugrađanima, budu li se držali uputa što ih je nebo navijestilo u božićnoj noći, obećava potpuno zadovoljenje materijalnih potreba (maslo i med) te oslobođenje od nevolja (odbace li zlo i prionu li uz dobro).

Zbor pastirski Benedikte Gradić zapravo je jedan oblik utopizma što ga je onodobno dubrovačko društvo podsvjesno podržavalo, Gradićka ga iskazuje na svoj način. Ona iz svoje samostanske perspektive nije mogla ni zamisliti s kakvim se teškim pitanjima sukobljava Senat u Kneževu dvoru. Kao redovnica i pjesnikinja ponudila je svoje rješenje i bila je uvjerena da je ispunila rodoljubnu dužnost.

* * *

Pastoralu s naslovom *Razgovor pastijera koji pohode Jezusa u Betlemu porođena* (u rukopisima ima i drukčijih naslova) stvorio je Jozo Betondić (1709.-1764.). Djelo po dužini i po rasporedu pastirskih uloga slični pastoralu Benedikte

Gradić. U Gleđevićevu su djelu događanja svedena na razgovor trojice pastira, Radoja, Goranka i Sladomira. Sva su trojica podjednako tumači pjesnikovih uznemirenosti, a one su plod ozbiljna razmišljanja. Pjesnikovi pogledi na stvarnost nisu fikcija.

Betondić je slovio kao pjesnik kojemu, po svjedočenju Appendinija, nije bilo premca među suvremenima.²³ Izvornih je stihova ostavio malo, no vrijednost mu je u tome što je djela stranih pisaca s otmjenom lakoćom prenosio u hrvatski jezični medij. Za prijevod iz rimske književnosti odabirao je Vergilija, Ovidija i Katona. U lako čitljive stihove prevodio je biblijske psalme i srednjovjekovne himne. Suvremenike je razveseljavao pohrvaćivanjem Molièreovih komedija, a latio se i prijevoda barokno-protureformacijske drame Stefana Tuccija *Christus iudex* (Isukrst sudac).²⁴ To posljednje djelo u uskoj je vezi s božićnom pastoralom, iako se u prvi mah ne čini da je tako jer s temom Kristova rođenja nema ništa zajedničko. U pastoralu je, naime, opisan prvi Kristov susret s čovječanstvom, a prijevodna eshatološka drama upozorava na njegov drugi dolazak na svijet. Ta dva djela u Betondićevoj koncepciji idejna su cjelina: prikazuju odnos Krista i ljudi od početka do kraja, od siromašnog rođenja do slavnog povratka. Pastoral je idilična vizija nebeske naklonosti prema čovjeku, a u drami je najavljen tužan svršetak onih koji nisu pokazali nimalo »dobre volje« da u betlehemskoj noći prihvate poruku mira.

U pastoralu otkrivamo Betondića kao latentnog moralista. Tu je književnu vrstu iskoristio kao prigodu da čitatelje svoga djela na nešto upozori. Pastoralu je shvatio kao ozbiljan pjesnički govor kojim se nešto opisuje ili prikazuje zato da se iz toga izvuče pouka. Kad su renesansni pisci, poput Vetranovića, Držića, Zoranića, Nalješkovića i drugih, progovorili pastoralnim jezikom o čisto domaćim prilikama, počelo je plodno hrvatsko pastoralno stvaralaštvo nadahnuto stvarnim događajima iz života zemlje, kraja ili grada gdje je dotična književnost nastajala. Takav je govor pastore tradicija podržavala. Zato pojava Gundulićeve *Dubravke* nije neočekivan događaj nego prirodni razvoj jedne književne vrste koja s njom doživljuje vrhunac. Radnja se *Dubravke* može doživjeti i na širokim domovinskim prostorima koji su i primorski i gorski, šumoviti i pašnjački:

Ishode pod vijenci seljanke s gorani,
Pastiri livadom uz dipli začinjju,
Klikuju za stadom lipotu vilinju.²⁵

Alegorije i metaforike kao konstitutivnosti ne može se odreći nijedna pastorala, pa je se ne odriče ni Betondićeva. Njegovi su pastiri svjesni svoga stanja i postojanja, jer osjećaju da ih s događajem o kojemu raspravljaju veže zajednička sudbina. Njima nije čudno da se nebesko Dijete rodilo u štali i da leži među životinjama. Oskudicu u kojoj i oni žive doživljuju kao vrijednost jer je siromaštvo uzrok radosti. Pastiru Sladomiru to je jasno pa prostodušno kaže:

A blaženo bilo viku
siromaško biće moje
kada milos ovoliku
zgar primiti dostojno je.

Pastir Radoje se s time posve slaže. Razumljivo mu je što njegov drug kaže pa dodaje:

On bogatijeh dvora u dicit
porodit se nije htio,
neg u tužnoj kućarici
uoboštvo je er ljubio.

Betondić nije bio gradsko dijete. Rođen je na otoku Šipanu. U Dubrovniku je stekao klasičnu naobrazbu i bio u službi Dubrovačke Republike, ali izvan republičkog središta, najviše u Trsteniku na Pelješcu. Selo mu je bilo draže od grada. Boravio je i na svome seoskom imanju održavajući malo gospodarstvo od kojeg je imao sredstva za život. Iz udaljenosti koja mu je omogućavala dobar uvid u dubrovačke prilike mogao je s većom objektivnošću prosuđivati događanja u Gradu. U njegovo je vrijeme Dubrovnik sve više primao nekadašnji izgled. Republika se užurbano trudila da ga obnovi i vrati mu prijašnji sjaj. Nova su zdanja to potvrđivala. Obnovljen je atrij Dvora, podignuta je galerija na koju se dolazilo novom skalinadom. Nova je katedrala podignuta na mjestu stare srušene u potresu, a i crkva parca sv. Vlaha koja je stradala u požaru 1706. Placa je okružena nizom zgrada s jedne i s druge strane. Grad je dobio monumentalno stubište prema Kolegiju. Popravljeni su dvorci i ljetnikovci i sagrađeni novi. No obnovljene ulice, trgovi i palače samo su skrile oskudicu koja je vladala iza blistavih pročelja. Siromaštvo građana nije bilo vidljivo, ali se osjećalo unutar pojedinih domova, pa i onih koji nekada nisu ni u čemu oskudijevali. Stanovnici Grada bili su

oskudicom pritisnuti na jedan način, a oni iz zaleđa na drugi. Isticanje vrijednosti siromaštva moglo je nekome ublažiti osjećaj neimaštine, ali nije moglo spriječiti rađanje suprotnosti u društvu. Trgovina je donosila prihode, ali ne svakome. Feudalni su odnosi postali uzrokom nemira. Stanovnicima sela postavljahu se sve veći zahtjevi. Kmetovi su na vlastelinskom zemljištu bili opterećeni davanjima. Posljedice društvenih napetosti kulminirale su potkraj stoljeća kad je 1799. izbila tzv. Konavoska buna s teškim posljedicama. Napetosti su narasle toliko da su konavoski pobunjenici pomišljali na odcjepljenje od Dubrovnika i o pripojenju svoga teritorija Austriji.²⁶ Ideje Francuske revolucije stizale su i do dubrovačkih sela, iako se vlasteoska Republika trudila da ih ne pusti unutar svojih granica.

Betondić nije doživio Konavosku bunu, ali ju je u pastorali na neki način naznačio ne predviđajući joj početak i ne sluteći joj razmjere. Njemu je bilo do toga da dočaravanjem betlehemske noći duhove trgne iz mučne turobnosti. Završni pastirski pjev himna je radosti:

Jur dan veseli
ki vas svijet želi,
zgodí se.
Rodi se
Spasitelj zgar čekan;
svak tamjan žeži,
rados bilježi
ter slavi
s ljubavi
ovako blagi dan.

* * *

Na jednu božićnu pastoralu iz toga vremena ostao je samo spomen. Autor joj je Ćuro Grzić. Podatak o svome djelu zapisao je sam pjesnik.

Grzić je rođen osamdesetih godina sedamnaestoga stoljeća u Dubrovniku. Postao je svećenik Dubrovačke nadbiskupije. U rodnom mu je gradu bila povjerenja učiteljska služba. Zbog nesuglasica s pretpostavljenima zamjerio mu se Grad pa se povukao u Ston. Tako je ostao pošteđen i od nemira što su ih uzrokovala trvenja među vlastelom. Stranačke borbe nisu bile bezazlene. U vrijeme najjačih sukoba

stranke su dobile neslužbene nazive po starim europskim sveučilištima te su se pristaše tradicionalista nazivali *salamankezi*, a njihovi suparnici *sorbonezi*. Salamankezi su branili dotadanje uređenje Republike, a sorbonezi, koji su bili frankofili, naginjali su liberalizmu francuskoga tipa. Među frankofilima bili su pretežito mladi pripadnici vlasteoskog staleža.

U Gradu je zavlдалo kaotično stanje. Nije se sastajalo ni Malo ni Veliko vijeće. Ni knez se nije mogao izabrati, a nepopunjene su ostale i druge upravne službe. Kulturnog rada je nešto bilo, ne mnogo. Jedino društvo koje je stajalo izvan političkih sukoba bila je Akademija ispraznijeh. No i u njoj su se događali neredi. U prostorije Akademije zalazili su i nečlanovi samo zato da budu u nekom društvu da se zabave. Mjesto određeno za ozbiljan rad pretvorilo se u kockarnicu pa je Senat morao donijeti odredbu o zabrani hazardnih igara.²⁷ Takvo ponašanje nije bilo spojivo s kulturnim radom ni s ciljevima Akademije kao što su bili izradba rječnika ili sređivanje pravopisa prema namisli uglednog akademika Đura Matijaševića.

Daleko od tih događanja Đuro Grizić je živio bez nepotrebnih uzrujavanja i u novoj sredini stekao ugled. Kad je novim nadbiskupom dobrovačkim postao Ivan Conventati iz Ferma, u Rimu mu je godine 1714., prije polaska na dužnost, spomenuti Matijašević pismeno objasnio dubrovačke prilike pa je Grizića preporučio kao čovjeka na koga se može osloniti.²⁸

U to je vrijeme Grizić bio generalni vikar stonske biskupije, a od 1717. do smrti 1752. služio je kao kapelan stolne crkve u Stonu.

U pismu od 30. rujna iz Stona Grizić je Matijaševiću, koji je već dugo boravio u Rimu, prozborio o kulturnim prilikama u Dubrovniku i pojedinačno o nekim književnicima. Pisao mu je i o svome radu i o namjeri da nešto tiska. Kao zanimljivost mu priopćuje da je preveo Jacoponeovu pjesmu *Stabat Mater* pa dodaje da se katkada zabavlja pisanjem stihova, naročito sastavljanjem pastirskog prikazanja o Isusovu rođenju. Još dodaje da će mu prikazanje poslati na ocjenu kad ga dovrši, ali ne prije nego bude posve sređeno.²⁹

Zacijelo je Grizić nešto držao do tog svog rada kad je bio spreman poslati ga na prosudbu Matijaševiću. Poznato je da je svestrani erudit i esteta Matijašević znao prigovoriti i najboljim djelima svojih suvremenika, npr. Đurđevićevim *Uzdasima Mandalijene pokornice*.

Književna ostavština Đura Grizića nije pronađena pa je to sve što se zna o njegovoj božičnoj pastorali.

Tendencije kojima su pisana najstarija prikazanja ostale su uglavnom iste dokle god je ta književna vrsta živjela. Promjene što ih je na razvojnom putu doživljavala nastajale su pod utjecajem umjetničkog shvaćanja vremena u kojem su se djela javljala. Način pristupa određivala je darovitost pojedinca i izražajna snaga kojom je raspolagao. Prve značajne pomake, umjetničke i stilske, u crkvene je dramate unio Vetranović. Njegov je model bio toliko utjecajan da katkada nije bilo jasno je li neko od tih djela njegovo ili potječe od pjesnika kojemu je on bio uzor.

Utjecaj se Vetranovićev održao dugo. Pjesnikinja 18. stoljeća, Lukrecija Bogašinović, od četiri prikazanja što ih je ostavila (*Posluš Abrama Patrijarke*, *Život Tobije i njegova sina*, *Život Jozefa Patrijarke* i *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova*) u trima je obradila biblijske sadržaje kojima je i Vetranović dao dramski oblik. Bez obzira na povođenje za književnim naslijeđem, izvornost je Lukrecije Bogašinović prepoznatljiva.

F. Appendini koji je prvi dao mišljenje o Lukrecijinu radu, o nekim se njezinim djelima nije povoljno izrazio. On je znao za sve što je napisala i njezina djela navodi po naslovu, ali na tom ih mjestu ne ocjenjuje.³⁰ Kad se istoj pjesnikinji ponovno vratio, za dva njezina prikazanja, za *Život Tobijin* i za *Posluš Abrama Patrijarke*, kaže da nemaju većega značenja.³¹ Međutim, pomno čitanje i tih djela izazvat će dojam koji se neće podudarati s dojmom što ga je stekao Appendini, a što je taj povjesničar mislio o njezinu *Razgovoru pastirskom* zapravo ne znamo. Prikazanja Lukrecije Bogašinović nisu bez poetičnosti ni bez umjetničke kakvoće koja može podnijeti i stroža mjerila. No pri takvu rasuđivanju ne može se smetnuti s uma da je narav Bogašinovićke, združena s iskustvom, bila sklona moraliziranju i opominjanju.

U *Razgovoru pastirskom vrhu porođenja Gospodinova* zadržani su osnovni elementi božićne pastorale. Velik dio prikazanja koje se sastoji od 1504 stiha zauzima razgovor između pastira Stajka i njegove sestre Jerike. Oboje su u snu čuli glas koji im je navijestio božićni događaj i oboje neodoljivo žude vidjeti što se dogodilo, ali do spilje se odvažuje ići samo Stajko. Doživio je nezaboravan utisak: pred njim je ležalo čudnovato Dijete i čuo je glas »nebeske cesarice« koja ga je opomenula da čuva prostodušnost duše i srca. Kad i Jeriku nagovara da zajedno pođu vidjeti događaj, ona smetena i prestrašena

silovito ustavlja se
roneć gorke suze iz oči.

Svoju neodlučnost obrazlaže neobičnim izgovorom: tamo će se naći mnogo mladih ljudi, a djevojci ne dolikuje da je znatiželjne oči gledaju:

Tada k njemu množ mladića
u spilju će dohoditi,
a daržjanstvo moga je bića
dalek se od njih ukloniti.

Stajko, naravno, ne razumije takve razloge pa i dalje sestru nagovara da krenu k spilji, a ona još jasnije kaže što je od toga odvraća:

Nije pristojno mladijem nami
k onolikom skupu otiti,
ako uzbuđu ljudi sami
može mnogo zla slijediti.

Još na dobro da sve izide
i da ni jedno zlo ne bude,
oni ki nas otit vide
mogu krive činit sude.

Mnogo je kitica upotrijebila Bogašinićeva da upozori na čuvanje djevojačke čednosti. Nitko se ne smije uzdati u vlastite snage, govori ona preko Jerike, jer zla prigoda svakoga može nenadno zaskočiti i zavesti:

Nije se uzdat u naše snage,
prigoda će hitra biti,
kad se nadaš ti najmanje
onda će te privariti.

Zato Jerika šalje svoga oca Dubravka da on izvidi što se dogodilo, ona ne želi staviti na kušnju svoj oprez.

Bogašinićeva stvara antipastoralu. Prostudušnost je pastirska izložena neočekivanim suprotnostima. Naivnost je u opasnosti da se sudari za zlom. Idila je pomućena spoznajom da postoji svijet u kojemu vladaju spletke i požuda.

U sklopu tih suprotnosti motivaciju djela treba promatrati s više aspekata. *Razgovor se pastirski* događa na dubrovačkim prostorima ne samo po tome što je spilja čudesnog rođenja pastiru Stajku dobro poznata, jer se u nju često sklanja sa stadom, nego još više po razgovoru što ga Jerika vodi s bratom. Jerikine riječi izraz su negodovanja na one pojave što ih je svojedobno Antun Gleđević iznosio u pjesmama i u satirama. Gleđevićeve lascivne *Ljuvezni noćne* i dvosmisleni satirični naboji u *Pjesni godišnjicam s ulice*, *Pjesni Lopučkam* i sličnima zaista joj se nisu mogle sviđati jer je u njima vidjela znakove dekadencije. U pastoralu je uloga društvenoga cenzora povjerena Jeriki pa pastirica postaje glavna dramska osoba. Njezin oprez i zabrinutost stvaraju unutarji dramski sukob. Njega će se osloboditi tek dolaskom u špilju gdje leži Dijete koje će preobraziti svijet jer je ono sama Dobrota.

Između opomena što su izlazile iz njezina kritičkoga duha, Lukrecija zna umetati bukoličke prizore. Pastir Dubravko, vraćajući se od špilje pjevajući, susreće »pastijera nepoznata« koji je u ovoj noći neobično tužan. Kad je Dubravko doznao da je uzrok tuzi njegova prijatelja to što su mu noćas izbjegli iz obora »volak i oslak«, a on ih ne može naći, kaže mu da može biti miran i radostan jer njegove životinje »raj na zemlji uživaju«. Eno ih u špilji gdje leže uz rođena Boga. »Pastir nepoznati« nije mogao doživjeti veću sreću i smatra da je nije zaslužio. Tuga mu se pretvara u radost., vraća mu se vjera u život. To je učinak božićne noći koja se zbog skromnih pastira dogodila.

Lukrecija se Bogašinović udala za trgovca Šimuna Budmanija kad su joj bile četrdeset i četiri godine. Tražeći razloge odgađanja braka do te dobi, Zdenka Marković drži »da je možda pomišljala na manastirski život«. ³² Ta nagađanja dobivaju na uvjerljivosti u Jerikinim riječima:

Zato i ja mu čistoću,
za milija Bogu biti,
njemu samu na čas hoću
sve me vijeke posvetiti.

Može se pretpostaviti i to da je pjesnikinja, ako sama nije iz bilo kojega razloga ostvarila želju za samostanskim životom, svoju pastoralu namijenila redovnicama. *Razgovor pastirski* poučljivo je štivo za dumne i Jerikini im savjeti mogu koristiti.

Više od drugih božićnih pastorala dubrovačku je čitalačku javnost osvojio *Razgovor pastirski vrhu porođenja Gospodinova* Anice Bošković. Djelo je bilo tiskano.

Pjesnikinja je i otprije bila poznata po svojim manjim pjesničkim tvorbama,³³ a i po ljudskim vrlinama koje su se vidljivo odražavale u požrtvovnosti prema majci te u srdačnom i povjerljivom odnosu prema braći, posebno prema Ruđeru i Božu koje je naročito cijenila i voljela.

Razgovor pastirski je koncipiran kao dijaloška pjesma u kojoj sudjeluju tri osobe. Radnja je u drugome planu jer sve što se događa pripovijedaju dvije pastirice, Ljubica i Tratorka, i stari pastir Lovorko. U dugim razgovorima pastirica ima na pretek savjeta i uputa, a o događaju betlehemske noći doznaje se iz pripovijedanja Lovorkova. Točno je zapažanje Davora Dukića da su osobe iz pasturale Anice Bošković pandani likova iz djela Lukrecije Bogašinović, ili obratno, jer je djelo Anice Bošković prije nastalo. Ljubica odgovara Bogašinovićevoj Jeriki, Tratorka Sjeverku, a Lovorko je po dobi, ulozi i po nastupu sličan Dubravku.³⁴

Aničina pastoralna nosi oznake okretne elokventnosti. Pjesničku je dikciju usavršavala na biblijskim tekstovima. Primjene starozavjetnih događanja dane su ponekad izražajnim obratom. Kad Ljubica, razumna i ozbiljna pastirica, u uzbuđenosti zbog iznenađenja što ga je u njoj izazvao neobičan događaj, ne zna čime bi obradovala rođeno Dijete pa mu odlučuje ponijeti na dar lijepu jabuku da se njome igra, Lovorko je od toga odvraća. Jabuka, pojašnjava on, može izazvati prisjećanje na jabuku iz raja zemaljskoga koja je mnogo zla uzrokovala:

Ah, Ljubice, jabuka je
Slatka u sebi i rumena,
Ali njima, istina je,
Od nje gorka uspomena.

Kad je vidi Majka sveta
U njoj će se prikazati
Prva majka, zmija kleta;
Prigorko će uzdisati.

Ako li je ukazati
Bude Sinku Majka mila,

Činit će mu proplakati
Trude ke je uzročila.

Nakon te biblijske uspomene slijedi propovjedničko-moralistički zaključak: na dar je potrebno odnijeti čisto srce puno ljubavi.

Pouke Anice Bošković plod su razmišljanja više nego iskustva, ali nema sumnje da su nekome namijenjene. Kad Tratorka daje savjet kako treba zlu prigodu izbjegavati, svoj nauk izlaže metodički, najprije općenitim uvjerenjem:

Znam da naša pomnja ima
Od svega se uklanjati,
Ni umrljem prid očima
Isprazni se ukazati.

Opreznija Ljubica dublje razmišlja pa tu opomenu dopunjuje stvarnijim savjetom:

Ne, Tratorka, ne nikako;
Naša pomnja ima biti
Sad i u drugo doba svako
Od svega se uklanjati.

U takvu raspoloženju pastirice se ne usuđuju same ići do špilje. Pod zaštitom Lovorkovom to mogu učiniti. Lovorkovo je iskustvo veliko jer ga je život koječemu naučio. On zna lučiti zlo od dobra i mladima savjetovati gdje će naći pravo zadovoljstvo:

Štograd ištu vaše želje
Sve u njemu iznat ćete,
Pravu radost i veselje
S njim u vijeke imat ćete.

Tim stihovima pastorala završava, ali ne i božićni spjev. U osjećaju pjesnikinje on nije završen pa će mu, glazbenim jezikom rečeno, tek kasnije dodati codu. Naime, jedan detalj iz Aničina života nije bez značenja za tu ženu. U svojoj se sobi na počasnome mjestu držala barokni kipić maloga Isusa s krunom na glavi i jabukom u ruci. Toliko je bila povezana s tim likom, »našim Bambinom«, kako

ga je zvala, da se oporučno za nj pobrinula. Odredila je da se poslije njezine smrti preda na čuvanje jednom samostanu dubrovačkih koludrica. Taj joj je kipić nadahnuo stihove izrečene u pjesmi *Na čas Prisvetoga Djeteta Jezusa* koja je, doista, ispjavana poslije, ali se može smatrati epilogom pastorele. Pjesnikinja se sada i sama svrstava među pastirice jer spoznaje da od Djeteta dobiva ono što su Ljubica i Tratorka primile:

Djetešce ovo ljubežljivo
Mogu poznat i po tome
Da i meni milostivo
Svoju jakos dava u svemu.³⁵

Anica je Bošković živjela sadržajnim unutarnjim životom. Manje je bila okrenuta vanjskim zbivanjima. Boravak na Ilinoj glavici, uz majku, donosio joj je smirenost. Stalni dodir s braćom raštrkanom po svijetu ispunjao joj je dane radošću. Sve što je doživljavala povjeravala je pismima koja ostadoše kao svjedočanstvo.

Umrla je dvije godine prije sloma Republike. Lukrecija Bogašinović već je desetak godina ležala u grobu. Te dvije žene, različite po naravi i načinu života, stvorile su djela slična po nakani. U njihovim pastoralama odražavaju se prilike posljednjih desetljeća dubrovačke slobode. Svaka ih je na svoj način doživljavala. Predvidjeti nisu mogle konačne događaje, ali su osjećale da žive u vremenu kojemu treba pomoći.

Ako bi se pokušalo upozoriti na sličnost i različnost među njihovim djelima, najsažetije bi se to moglo izraziti ovako: Aničin je nastup poetičniji, Lukrecijin energičniji. Jedan i drugi podjednako vrijedan pozornosti.

* * *

Šest božićnih pastorela stvorenih u kratkom vremenu na tlu Republike koja je proživljavala kritično razdoblje, u Gradu koji se još uvijek u svojoj samoobrani na svim područjima oslanjao na protureformacijske snage i odupirao utjecajima Francuske revolucije, nije slučajnost. Svi oni koji su osjetili poticaj da pastoralu pišu, tražili su način kako će se nestalnim prilikama prilagoditi ili čak kako će im najbezbolnije izmaći. Pisanom i umjetnički oblikovanom riječi opirali su se događanjima za koje se nije moglo predvidjeti kakav će im biti rasplet.

Pogled na dubrovačke pastore 18. stoljeća, koji je samo jedan od mogućih, otkriva u kolikoj su vezi s aktualnošću povijesnosti. Omogućuje pronalaženje njihovih korijena i povezanosti s tlom na kome su nastale.

Osim Gleđevićeva *Porodenja Gospodinova*, koje je u Cavtatu 1703. bilo izvedeno dva puta,³⁶ ni jedna druga onovremena pastorela, koliko je poznato, nije bila postavljena na scenu. Razlog je tome što je kazalište sve više osvajala melo-drama, a prikazanja dogmatičko-moralističkog smjera sve manje su privlačila. Smisla je za kazališni život bilo, a to dokazuje postojanje glumačkih grupa među omladinom vlastele i puka. Pod najrazličitijim nazivima, biranim iz samodopadnosti, koji nisu imala ništa zajedničko s njihovim stvarnim glumačkim umijećem, djelovale su družbe *Ispraznijeh*, *Hrabrenijeh*, *Smetenijeh*, *Nedobitnijeh*, *Razbornijeh* i sličnih imena. One su razveseljavale gledatelje melodramskim tekstovima osrednjeg umjetničkog dometa. Veća dostignuća Družbe nisu postizale, ali su zabavljale.

Važniji razlog zbog kojega božićne pastorele nisu prikazivale bila je zabrana dubrovačke Nadbiskupske sinode od 10. svibnja 1606. Kao i u drugim primorskim gradovima, Splitu, Zadru, Šibeniku, Rijeci, i dubrovačka je duhovna vlast zabranila da se drame, pa i pobožnog sadržaja, prikazuju i u crkvama i izvan njih. Razlozi su zabranama bili uvijek isti: gledatelje su više pobuđivale na smijeh nego na ozbiljnost, a gdjekad bi izazvale nered e i svađe.³⁷ Treba pretpostaviti da je za prikazivanje Gleđevićeve pastorele u Cavtatu godine 1703. bilo isposlovano posebno dopuštenje. Prikazivanje u crkvi, kako se čini, prošlo je bez ikakvih nerada, pa je dopuštenje i drugi put dano, ali samo za izvedbu u pjesnikovu stanu.

Gleđević je imao kazališnog iskustva i primijenio ga je u svome djelu. Njegova je pastorela sačuvana u dvije mizanscenske varijante. U dubrovačkom rukopisu iz Biblioteke Male braće podijeljena je na trinaest *govora*. U bečkoj Nacionalnoj biblioteci dva su rukopisa, a oba se dijele u tri *ata* (čina), a činovi u *šene* (prizore). No i ostale navedene pastorele koje su izvan uobičajenog dramaturškog modela, mogu se bez preinake postaviti na scenu kao dijaloške pjesme.

Ni do danas božićna prikazanja nisu odumrla. I u naše vrijeme ima pokušaja dramatziranja starozavjetnih i novozavjetnih tema, i pasionskih i božićnih. Najdalje je pošao suvremeni pisac Rajmund Kupareo. Uz ostala scenska djela i misterije napisao je božićnu pastorelu u prozi pod naslovom *Porodenje*.³⁸ To je drama iščekivanja i nadanja, dvaju osjećaja kojima je obuzet čovjek pri koncu 20. stoljeća. Ta se uzbuđenja mogu usporediti s onima iz promatranih pastorela. Umjetnička se tradicija, duga nekoliko stoljeća, nastavlja na istim osnovama.

BILJEŠKE

¹ F. Fancev, *Hrvatska crkvena prikazanja* - Narodna starina, knj. XI., Zagreb 1932., str. 166.

² Lk 8, 8-20.

³ U Arhivu HAZU u Zagrebu. Pjesmarica je iz četrdesetih godina 17. stoljeća. Bila je, doista, zapisana točna godina prepisivanja, ali je pri obrezivanju listova odrezana zadnja znamenka. Pjesmarica nije mogla nastati prije 1642. jer su na listovima od 134a do 140b zapisane dvije pjesme Ivana Ivaniševića iz njegove *Kitte cvitya razlikova* i to najprije *Cvit četvrti* pa 12 kitica iz *Cvita parvoga*. Kako je Ivaniševićovo djelo bilo tiskano u Mlecima 1642., pjesme prije toga nisu mogle biti unesene u *Budljansku pjesmaricu*.

⁴ F. Fancev, nav. dj., str. 145.

⁵ Vjekoslav Štefanić, *Dopuna skazanja »Od rojenja Gospodinova«*. Nastavni vjesnik, knj. XLI., Zagreb 1933., str. 40-44.

⁶ Prikazanje iz Vitasovićeve pjesmarice objavio je F. Fancev, *Novi prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*. Nastavni vjesnik, knj. XXXVI., Zagreb 1928., str. 12-19. Pjesmarica se čuva u Biblioteci Male braće u Dubrovniku.

O Šimi Vitasoviću, njegovoj pjesmarici iz 1685. i zborniku iz 1677. iscrpno je pisao Ante M. Strgačić u raspravi *Zadranin Šime Vitasović i kulturno-povijesno značenje njegova djela*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. II., Zagreb 1955., str. 47-78.

⁷ Iz Vitasovićeva *Prikazanja*, rukopis, list 79b.

⁸ Evanđelje (Mt 2, 1-12) ne zna ni za kakve kraljeve. Vulgata ih zove »Magi ab Oriente«, u hrvatskom prijevodu »Mudraci s Istoka«. Oni se s darovima dođoše Isusu pokloniti. Srednjovjekovna je legenda mudrace pretvorila u kraljeve. Na Zapadu se obično spominju tri kralja, a na Istoku do dvanaest.

⁹ Petar Kolendić, *Predstava »Triju kralja«* u *Šibeniku g. 1615*. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 7., Zagreb 1912., str. 393-400.

¹⁰ Odnos Vetranovićevih prikazanja prema sličnim radovima prije njega sustavno je prikazao Franjo Švelec u radu *Vetranovićeva prikazanja i srednjovjekovna tradicija*. Dani Hvarskog kazališta. Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište, Split 1985., str. 293-314. Isto: *Iz naše književne prošlosti*, Split 1990, str. 79-97.

¹¹ Rafo Bogišić, *Pastirsko prikazanje Antuna Gleđevića*. Dani Hvarskoga kazališta. Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište, Split 1985., str. 315-331.

¹² U to je vrijeme Vice Petrović (1677. -1754.) bio vrlo mlad. Među akademike je primljen dok je Akademija Ispraznijeh tek nastajala. Njegova pjesma na latinskom *De laudibus Vladislavi Bucchiae* upućena je Vladu Bući koji je predvodio delegaciju.

Petar Kanavelić (1637. -1719.) nešto je stariji. Pjesmu je ispjevao na hrvatskom pod naslovom *Dubrovnik slobodan od harača na blagdan sv. Vlasi 1695*.

¹³ Škrtosti se dubrovačkih upravljača još u 16. stoljeću podsmjehivao Marin Držić i na njoj gradio fabulativnost komedija.

¹⁴ Gledević se suzdržavao da satikom dirne dubrovačke vlasti. Senat je odavno bio izglasao uredbu po kojoj se nije smjelo nezgodno govoriti, još manje vrijeđati nositelje vlasti. Protiv prekršitelja vodila se istraga i primjenjivala se kazna. Osim toga Gledević je ovisio o vladinoj milosti. Ostajući na razini Gundulićeve dikcije, o mogućnicima je rekao nešto, ali sasvim blago te nikoga nisu mogla uvrijediti općenita upozorenja da je zemaljska slava kratka vijeka i nestalna, kako je to rekao u ovim stihovima:

Tužan život kraljevski je
I svijeh ki su na visoku,
Mnokrat slava njim dospije
Čim u istom je istoku.

Oni biljeg jesu od sreće
U ki ona sved udara,
I sve što se više kreće
Sve ih ona više obara.

Dvor kraljevski već se trese
Na zamahaj huda udesa,
Neg stan ubog koga obnese
I od svud vlažni ševar sveza.

(Zorislava, III. čin, 2737-2748)

¹⁵ Gledevićev slučaj ne iznenađuje, čak se može smatrati čestom pojavom u dubrovačkih pjesnika. Od Šiška Menčetića s kraja 15. stoljeća i Karla Pucića, preko Nikole Nalješkovića, Ivana Gundulića, Junija Palmotića do Ignjata Urdevića u 18. st. mnogo ih se odricalo »poroda od tmine«, erotske lirike, odbacilo mladenačka shvaćanja i okanilo se ispraznosti u kojoj su provodili jedan dio života.

¹⁶ Luka, 2, 14.

¹⁷ Od 1581 stiha koliko ih pastorala ima u izdanju P. Budmanija (SPH, knj. 15.) samo 77 posljednjih stihova prikazuju pastire pred jaslama gdje blažena Gospa i sveti Jozef u ime maloga Isusa primaju njihove darove. U rukopisu iz bečke Nacionalne biblioteke što ga je objavila Marija Salzmann-Čelan (Građa za povijest književnosti hrvatske, 33, Zagreb 1991.) toga posljednjeg prizora uopće nema.

¹⁸ »Altre opere teatrali« kratko kaže Appendini. *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, II, Dubrovnik 1803., str. 245.

¹⁹ U prijevodu: Napokon dolazi vijek što ga najavi proroštvo Sibile Kumanske, rada se nanovo veliki svjetski red: vraća se vrijeme proročice, eto opet Saturnova kraljevstva, s neba se spušta novo pokoljenje.

²⁰ Vergilijeva *IV. ekloga* nema, dakako, ništa s kršćanskim božićnim događajem. Nastala je oko 40. godine prije Kristova rođenja. U to se vrijeme Rimljaninu Asiniju Polionu rodio sin pa je Vergilije svome prijatelju čestitao na taj način što je njegovu djetetu predvidio sretnu budućnost, želeći da mu život bude bez poteškoća, da mu bude onako kako je bilo dok je vladalo mitsko saturnovsko doba. Te su želje shvaćene kao proroštvo i primijenjene na rođenje Kristovo.

²¹ Podatak je iz dubrovačkog Državnog arhiva, Testamenta LXXVII 70 donio Petar Kolendić u članku *Sestra Benedikta Gradić i jedna njezina božićna scena*. Južni pregled, IX., Skoplje 1934., str. 435, bilj. 2.

²² Izaija, 7, 15. U prijevodu »Jest će maslo i med da znade odbaciti zlo i odabrati dobro«.

²³ »Per la dolcezza, e facilità de' suoi versi, e per l' esattezza del' Çspresione Illirica non ha fra tutti i suoi concitadini alcun competitore«, piše Appendini, nav. dj., str. 247.

²⁴ *Christus iudex* zadnji je dio trilogije talijanskoga isusovca Stefana Tuccija (1560. - 1607.). Tucci je to veliko djelo (Christus nascens, Christus patiens, Christus iudex) napisao na latinskom jeziku. Taj isti dio drame već je krajem 16. st. preveo na hrvatski Juraj Žuvec, književnik s otoka Brača. Betondić je prevodio neovisno od Žuvecića. Žuvecićev je prijevod objavljen (Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 22., Zagreb 1952., str. 147-222). Betondićev je prijevod ostao u rukopisu.

²⁵ Ivan Gundulić, *Dubravka*, činjenje I., skazanje III.

²⁶ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, II. dio, Zagreb 1980, str. 337-343.

²⁷ Mirko Deanović, *Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad JAZU, knj. 248, Zagreb 1933., str. 38-42; 43-44.

²⁸ Matijašević bilježi: »Egli ä Sacerdote di assai buona volontà abilità ed agilita«. Mirko Deanović, *Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku XVIII. v.* Građa za povijest književnosti hrvatske, XI., Zagreb 1932., str. 155.

²⁹ Pismo je pisano talijanski. Navod u izvorniku glasi: »Qualche volta mi son preso gusto dei versi, spcialmente di comporre un recitamento pastorale sopra la nascita del Redentore.

Quando i versi fussero tutti miei li sottoporei al di lei desecantissimo giudizio, ms per esser molte stnze messe di quà e di là, mi retengo da simil ardimento«. Petar Kolendić, *Grizicev izvještaj o dubrovačkim književnicima prvih godina XVIII vijeka*. Srđ, god. V., br. 15, Dubrovnik 1906., str. 730.

³⁰ Appendini kaže: »Lucrezia Boga scini in Budmani coltivi con trasporto le Muse Illiriche, e ci lascio in versi inediti 1. *La storia di Tobia*, 2. *Un poemetto sul sacrificio de Abramo*, 3. *Un' egloga sul Natale, ed altre canzoni*«. Nav. dj., str. 246.

³¹ »*La vita di Tobia*«, ed il *Sacrifizio de Abramo* di Lucrezia Bogascini sono degni di minor considerazione«. Nav. dj., str. 272.

³² Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, Zagreb 1970., str. 189.

³³ Nekoliko pobožnih pjesma Anice Bošković objavljeno je u molitvenoj knjižici *Srce presveto Jezusovo razgledano, zaljubljeno, častjeno, nasljedovano razmišljanjima, štenjima, krepostima, službom, pjesmom*, tiskanoj u Mlecima 1783. Drugo izdanje, priredio Ivan M. Matijašević god. 1856., također u Mlecima.

³⁴ Davor Dukić, *Božićna pastorala u Dubrovniku*. Dani Hvarskog kazališta. Hrvatska književnost 18. stoljeća, tematski i žanrovski aspekti, Split 1995., str. 219.

³⁵ Vladimir Varićak, *Drugi ulomak Boškovićeve korespondencije*, Rad JAZU, knj. 193., Zagreb 1912., str. 200.

³⁶ Serafin M. Crijević, *Dubrovačka biblioteka*, svezak I., priredio Stjepan Krsić, Zagreb 1975., str. 108.

³⁷ Tekst navedene zabrane iz »*Monita, decreta et constitutiones*«, Perugia 1607., donio je Petar Kolendić u bilješci članka *Grizićev izvještaj o dubrovačkim književnicima prvih godina XVIII. vijeka*. Srđ, VI., br. 3, Dubrovnik 1907., str. 730. Razlog je zabrane: »cum exemplo constet ex iis magis oblectari astantes et ad risum, et scandalum saepius excitari, quam ad pietatem accendi«.

³⁸ Rajmund Kupareo, *Prebivao je među nama* Zagreb 1985., str. 7-35.